

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

ISSN 2411-2143

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8414 від 06.02.2004 р.*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ІСТОРІЯ

ВИПУСК XXV

ВІННИЦЯ
2017

УДК 9
ББК 63.3(0)
Н-34

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2017. – 442 с.

Збірник включений до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Наказ МОН України №528 від 12.05.2015 р.)

Видання включено до міжнародної наукометричної бази INDEX COPERNICUS

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17.10.2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. №1380)

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №15 від 23 лютого 2017 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

О.А. Мельничук – доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Ю.А. Зінько – кандидат історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
А.В. Войнаровський – кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
С.Д. Гальчак – доктор історичних наук, професор;
В.М. Даниленко – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О.А. Коляструк – доктор історичних наук, професор;
П.М. Кравченко – кандидат історичних наук, доцент;
О.І. Криворучко – кандидат історичних наук, доцент;
Казімеж Латак – доктор габілітований, професор (Польща);
Г.Г. Лазько – доктор історичних наук, професор (Білорусь);
Лех Мруз – доктор габілітований, професор (Польща);
Ю.І. Поп – доктор історичних наук, професор;
О.П. Реєнт – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
І.М. Романюк – доктор історичних наук, професор;
Ю.С. Степанчук – кандидат історичних наук, доцент.

Адреса редакційної колегії:

21001, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, корп. 3, кім. 323. тел. (0432) 26-71-33.
e-mail: naukzapvdpu@meta.ua; <http://www.naukzapvdpu.esy.es>

Відповідальні за випуск: О.А. Мельничук, А.В. Войнаровський.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Т.В. Кузнець – доктор історичних наук, професор;
К.І. Левчук – доктор історичних наук, професор;
Г.М. Стародубець – доктор історичних наук, професор.

Левчук К. І. Зародження сепаратистських структур в Україні (1990-1992 рр.)	161
Гарбарук А. С., Казмірчук О. А. Полонійна преса в західних областях України (1991–2016 рр.)	164
Пилипенко Т. І. Проблеми української національної держави в умовах сучасних цивілізаційних викликів	168

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

Бакалець О. А. Молдавські монети на подільському ринку другої половини XIV – XV ст. (за скарбовими джерелами)	174
Кузьмінець Н. П. Більшовицький наступ на різні релігійні конфесії на Поділлі на початку 1920-х рр.	181
Войнаровський А. В., Мазур І.В. Польська громада Поділля 1920-х рр. в умовах більшовицької політики «коренізації»	186
Стадник О. О. Ідеологізація навчально-виховного процесу та пропагандистсько- агітаційна робота партійних структур в освітній галузі у 20-х рр. XX ст. (на матеріалах Поділля)	191
Гула С. А. Органи ДПУ УСРР і партійно-радянські структури в здійсненні другого «воєнно-комуністичного штурму» на Поділлі (1928 – 1930 рр.)	197
Кравченко П. М. Кадрова політика сталінського режиму в роки голодомору 1932 – 1933 рр. на Поділлі	203
Гальчак С. Д. Прояви колабораціонізму на Поділлі в роки нацистської окупації краю	209
Кононенко В. В. Антисемітська політика радянської влади в 1948 – 1953 рр. (на матеріалах Поділля)	213
Поліщук А. С. Розвиток аптечної мережі в Україні в 1965 – 1985 рр. (на прикладі Вінницької та Хмельницької областей)	218
Швець І. Б. Музична культура Вінниччини в роки незалежності України: творчий досвід, сучасні тенденції розвитку	223

Кательницікая Л. В. Выборы в Верховный Совет и местные советы народных депутатов УССР в 1990 г. на Черниговщине: характерные черты и особенности

В статье выделены характерные черты и особенности хода избирательной кампании в Верховный Совет и местные советы народных депутатов УССР в 1990 г. на Черниговщине. Акцентировано внимание на наличии двух сил, между которыми разворачивалось политическое соперничество: КПУ и демократические объединения. Освещены итоги этих выборов. Рассмотрен состав обновленного депутатского корпуса Черниговского областного Совета. Раскрыты причины поддержки среди жителей Черниговщины членов Компартии, которые в результате получили большинство депутатских мандатов. Указано общественно-политические последствия данного избирательного процесса.

Ключевые слова: избирательная кампания, Черниговщина, НРУ, неформальные общественно-политические организации, совет народных депутатов.

Статтю подано до редколегії 21.11.2016 р.

УДК 316.3:329 19»(477)

К.І. Левчук

ЗАРОДЖЕННЯ СЕПАРАТИСТСЬКИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ (1990-1992 РР.)

У статті досліджується процес зародження та становлення сепаратистських структур в Україні протягом 1990-1992 років. Підтверджено факт участі КПРС(КПУ) у формуванні антукраїнських громадських об'єднань та зміні адміністративно-територіального статусу Криму. Розглядається зародження сепаратистських рухів (Донське козацтво та «Спілка козаків Криму») в перші роки незалежності України.

Ключові слова: сепаратизм, КПРС(КПУ), Новоросія, референдум, напіввійськові формування, козацтво.

У 2016 році наша держава святкувала 25 річницю з часу відновлення своєї незалежності. Слід зазначити, що у 1991 році здобута нами державність була породжена не тільки прагненнями мільйонів українців бути господарями на своїй землі, але і слабкістю імперського центру, що призвело до розвалу Радянського Союзу без особливих жертв та потрясінь. Однак саме у ті бурхливі роки сподівань та звершень антиукраїнські сили залишили в суспільній свідомості та в політичній практиці низку зловісних закладок, які чекали свого часу та були використані в 2014 році Російською Федерацією для дестабілізації ситуації на Сході та Півдні України. Метою наукової розвідки є дослідження процесу зародження та становлення сепаратистських структур в Україні протягом 1990-1992 років.

Спроби оцінити рівень загроз національній безпеці України від сепаратистських проявів були зроблені у політологічних працях М. Паламарчука, О. Кривицької та С. Савойської. [1,2,3] Є сенс погодитись із судженнями історика С. Адамовича про те, що за появою низки сепаратистських об'єднань стоїть діяльність КПУ(КПРС) [4].

Метою статті є висвітлення процесу зародження та становлення сепаратистських структур в Україні упродовж 1990-1992 років.

Протягом 1990 року суспільно-політична ситуація в Україні суттєво загострилася. Формування легальної демократичної опозиції, яка мала змогу популяризувати свої програми з трибуни Верховної Ради, ухвалення Декларації про державний суверенітет України, становлення багатопартійності, визнання на місцевому рівні національної символіки України примусило КПРС-КПУ зосередитись на засобах протидії національно-демократичним силам, які відкрито прагнули до незалежності України.

У пошуках політичних союзників компартійні аналітики звертають увагу на зрусифіковані Південь та Схід України. Вони рекомендують ЦК КПРС-КПУ «надати організований характер рухам трудящих, які стихійно проявляються і виникають у колективах східних областей, проти націоналістичної експансії і насильницької українізації. Доцільно створити громадські антинаціоналістичні організації з центром у південних областях. Одне із основних завдань їх діяльності – вплив на зманіпульовану свідомість трудящих споріднених підприємств Києва і західних областей, через пропаганду, розповсюдження спеціальних викривальних документів та

Галицького регіону, які направляються керівництвом Руху для ведення відповідної роботи в східні регіони України.» [5, арк. 200]

В аналітичній записці «Про роботу з російськомовним населенням Української РСР»

.....
установчої конференції українського республіканського товариства російської культури «Русь». У роботі конференції взяли участь 180 осіб із 19 областей України. Основною метою та завданням товариства було визначено сприяння всебічному розвитку російської культури та мови; виховання національної гідності, історичної пам'яті, дбайливого ставлення до культурної національної спадщини; пропаганда цінностей російської культури; виховання серед людей, особливо серед молоді, шанобливого ставлення до будь-якої культури; посилення об'єднаних начал слов'янських культур; створення умов для задоволення культурних запитів громадян УРСР, які вважають своєю рідною мовою російську; неприйняття всіх форм націоналізму та шовінізму. [6, арк. 9]

У листопаді 1990 року відбулася конференція «Інтерруху Донбасу». На конференції обрано центральну раду Інтерруху, прийнято статут. Було заявлено, що організація виступає на захист Союзного договору і збереження єдиного загальносоюзного ринку в економіці. [7, арк. 10]

Потурання антиукраїнським проявам сприяло появі організацій, діяльність яких прямо загрожувала територіальній цілісності УРСР. На початку 1991 року в Україні діяла низка сепаратистських угруповань. За вихід Криму із складу України виступало Севастопольське товариство російської культури ім. Пушкіна, «Союз патріотів Криму», Кримське відділення Демократичної партії Росії. На півдні України розгорнув діяльність «Демократичний Союз Новоросії». Він ставив за мету створення в межах Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської, Одеської областей та в Придністров'ї «Новоросійського демократичного державного утворення у складі Української федерації». Товариство карпатських русинів за підтримки товариства угорської культури Закарпаття порушило питання перед Верховною Радою УРСР про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки. (Як прецедент було використано існування Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини в жовтні 1938 – березні 1939 рр.) [8, арк. 28-29]

Разом з тим, КПРС-КПУ виступила з ініціативою проведення Всекримського референдуму 20 січня 1991 року з метою «відновлення Кримської АРСР як суб'єкта Союзу РСР та союзного договору». Інформаційні матеріали для допомоги компартійним пропагандистам, що закликали підтримати зміну статусу Кримської області, були підготовлені кримським обкомом КПУ. У них зазначалось, що «позитивний результат референдуму 20 січня може перетворити Крим із рядової адміністративно-територіальної одиниці у складі УРСР в державу, яка володіє усією повнотою влади на своїй території.» [9, арк. 1] На думку авторів матеріалів «відновлена Кримська АРСР залишається у складі України лише у випадку, коли Україна підпише союзний договір» [9, арк. 12]. Отже, відновлення Кримської АРСР створювало умови для шантажу української держави в її прагненні до реального суверенітету. Із закликами утриматися від участі у референдумі виступили представники впливових суспільно-політичних та національно-демократичних організацій – Організація кримськотатарського національного руху на чолі з М. Джемільєвом, НРУ, ТУМ ім. Тараса Шевченка. У спільній заяві, оприлюдненій напередодні референдуму, зазначалося, що апаратники Кримського обкому КПУ та контрольована ними обласна рада «стурбовані лише тим, щоб підвищити свій статус до республіканських чиновників, а згодом, без потреби в Києві чи Москві, продовжити свій курс, що приведе до нової диктатури.» [9, арк. 56]

28 серпня 1991 року Центральна рада Інтерруху Донбасу прийняла заяву «Про суспільно-політичну ситуацію», в якій закликала провести референдум про автономію Донецької області у складі України. У Луганській області за автономію регіону виступали Народний рух Луганщини, культурологічне товариство «Відродження» [4, с. 182].

Таким чином, започатковані КПРС-КПУ зміни в державному устрої УРСР, участь у створенні антиукраїнських громадсько-політичних структур мали на меті за будь-яку ціну утримати Україну в складі СРСР. Проголошення незалежності України примусило антиукраїнські сили відкрито проявити свою проросійську сепаратистську спрямованість.

З проголошенням незалежності України зростає увага громадськості до різнопланових об'єднань громадян, які мали формальні ознаки напіввійськових формувань. Слід зазначити, що правоохоронні відомства України (МВС, СБУ) по різному оцінювали існуючу на той час загрозу суверенітету та територіальній цілісності України. Так, виконуючий обов'язки Міністра внутрішніх справ А. Василюшин у інформаційному листі на ім'я першого заступника Верховної Ради України В. Дурдинця в лютому 1992 року зазначив, що «на території України незаконних самодіяльних формувань, і перш за все озброєних, не виявлено. Разом з тим у Львові, Дрогобичі, Бориславі, Трускавці створено народні дружини, які мають назву: «Чота порядку», «Робітничі загони сприяння міліції», «Управління охорони громадського порядку». Вони фінансуються за рахунок місцевого бюджету і виконують завдання по охороні громадського порядку.» [10, арк. 70] Однак, у аналітичній записці, за підписом голови Служби безпеки України (СБУ) Є. Марчука, що надійшла в Комісію з питань правопорядку та боротьби із злочинністю Верховної Ради України в травні 1992 року, було зауважено, що на основі отриманої оперативної інформації

формувань напіввійськового характеру варто віднести структури Українського та Донського козацтва та Українську народну самооборону (УНСО).

Оцінюючи діяльність Українського козацтва, структури якого почали створюватися в Україні з другої половини 1990 року, аналітики Служби безпеки України наголошували на тому, що козацька старшина та переважна більшість козаків вважають, що козацтву не варто втручатись у політичну боротьбу, але козаки підтримують всі політичні кроки керівництва України, спрямовані на розбудову та зміцнення української державності. У ці ж роки на Сході України – в Луганській, Донецькій, Харківській областях, окремі території яких до 1917 року входили до складу Облaсті війська Донського, розпочалось відтворення структур Донського козацтва. У Луганській області, зокрема було зареєстровано обласне товариство донських козаків. Донські козаки в Україні приймали присягу, яка зобов'язувала козака «бути вірним та незмінно відданим Війську Донському і своїй Вітчизні – Росії» [10, арк. 75]

На початку 1992 року козацькі отамани трьох луганських станиць надіслали звернення до Президента та Верховної Ради України в якому висловлювався жаль за втратою своєї історичної Батьківщини та з вимогою подвійного громадянства (російського та українського) для донських козаків та осіб російської національності, які проживають в Україні. Крім того, декларувалась відданість Російській православній церкві, збереженню російської мови в офіційному діловодстві та в учбових закладах.

29 грудня 1991 року в Сімферополі на установчій конференції Азово-Чорноморської козачої спілки була створена «Спілка козаків Криму», прийнятий її статут та кодекс. Головне завдання новоствореного об'єднання полягало у відродженні козацької культури та духу, яке розумілося доволі специфічно: «козак повинен поважати національні почуття інших народів, але давати рішучу відсіч будь-яким проявам антиросійських та антислав'янських настроїв» [10, арк. 77]. Спілка козаків Криму на той час нараховувала біля 50 осіб, які відслужили в армії, в т.ч. в Афганістані. Будучи активними прихильниками сепаратистського Російського руху Криму козаки залучалися для охорони мітингів та пікетування Верховної Ради автономії. Керівництво козачої спілки відкрито ставило під сумнів суверенітет та територіальну цілісність України: «козацтво твердо стоїть за об'єднання всіх російських земель, за міцну державність. Підтримуємо ідею Кримської незалежної держави.» [10, арк. 78]

У відповідь Генеральна канцелярія Українського козацтва заявила про те, що не визнає формувань козацтва інших країн на території України та назвала представників цих формувань зрадниками, що підлягають кримінальній відповідальності. Більш радикальною була заява референта Української національної асамблеї (УНА) О. Бабія на зборах УНСО в Херсоні: «Якщо донські козаки стануть під триколірний прапор Росії то УНСО вживе всі засоби, в т.ч. фізичні, для їх видворення з України.» [10, арк. 79]

Отже, історичні факти свідчать, що протягом 1990-1992 років на території Закарпаття, східних, південних областей України та в Криму була створена низка організацій, діяльність яких загрожувала територіальній цілісності та державному устрою України. Однак правоохоронні структури України не припинили їх діяльність. Це дало змогу спецслужбам Російської Федерації у 2014 році використати відповідні організації та породжені ними гасла для анексії Криму та дестабілізації ситуації на Сході та Півдні України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Паламарчук М. Виклики сепаратизму в Україні. Сучасний стан / М. Паламарчук // Стратегічні пріоритети 2011. №4(21). – С. 64-68.
2. Кривицька О. Міжрегіональний «розкол» України: чинники поглиблення / Олена Кривицька // Політичний менеджмент. 2008. №2. – С. 51–65.
3. Савойська С. Мовно-сепаратистські тенденції у політичному просторі України / Світлана Савойська // Політичний менеджмент. 2008. №2. – С. 76–88.
4. Адамович С.В. Комуністична партія України та сепаратистські тенденції в республіці (1989-1991 рр.) / С. Адамович // Наук. вісн. Чернів. ун-ту: Зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376/377: Історія, Політичні науки, Міжнародні відносини. – С.178-182).
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.32, спр.2872. – 200 арк.
6. Держархів Запорізької області, ф.102, оп.38, спр.333. – 36 арк.
7. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – 166 арк.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2969. – 58 арк.
9. Держархів в Автономній республіці Крим, ф.1, оп.14, спр. 323. – 163 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.1, оп.22, спр.1577. – 181

Levchuk K.I. The Birth of Separatist Structures in Ukraine (1990-1992)

The article examines the origin and formation of separatist structures in Ukraine of 1990-1992. The research confirms the involvement of the CPSU (the Communist Party) in forming of anti-Ukrainian associations and changing of the administrative and territorial status of Crimea. It also examines the birth of separatist movements (Don Cossacks and the Union of Cossacks of Crimea) in the first years of independence of Ukraine.

Keywords: separatism, CPSU (the Communist Party), New Russia, referendum, paramilitary formation, Cossacks.

Левчук К.И. Зарождение сепаратистских структур в Украине (1990-1992 гг.)

В статье исследуется процесс зарождения и становления сепаратистских структур в Украине на протяжении 1990-1992 годов. Подтвержден факт участия КПСС (КПУ) в формировании антукраинских общественных объединений и изменении административно-территориального статуса Крыма. Рассматривается зарождение сепаратистских движений (Донское казачество и «Союз казаков Крыма») в первые годы независимости Украины.

Ключевые слова: сепаратизм, КПСС (КПУ), Новороссия, референдум, полувоенные формирования, казачество.

Статтю подано до редколегії 10.01.2017 р.

УДК 94(477.8) 1991/2016 :061.23:070(=162.1)

А.С. Гарбарук, О.А. Казмірчук

ПОЛОНІЙНА ПРЕСА В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1991–2016 РР.)

У статті йдеться про участь товариств польської меншини України в інформаційному просторі теренів проживання шляхом заснування видавничої справи. Вказуються завдання полонійних газет західних областей в 1991–2016 рр. Окреслюється змістова спрямованість видань «Львівська газета», «Галицький кур'єр», «Волинський монітор», «Польська газета Буковини». Увагу звернено на значення преси для збереження ідентичності полонії та зближення українського та польського середовищ.

Ключові слова: західні області України, польська меншина, 1991–2016 рр., польське національне товариство, полонійна преса.

Інтеграція національних меншин в українське суспільство відбувається через самоідентифікацію, в контексті якої їхня преса постає засобом гуртування та інструментом духовного взаємозбагачення. Польська спільнота західного регіону України активно працює задля розвитку власної видавничої справи. Важливо, що вона не обмежується національними проблемами, а належну увагу спрямовує на міжнаціональну тематику. Має місце зосередження на надбаннях інших народностей, дослідження маловивчених імен, подій та явищ у розрізі багатьох культур, які представлені в регіоні проживання. Цільова аудиторія – пересічні люди, котрі цікавляться життям Польщі, історією та станом українсько-польських стосунків, місцева полонія, польська та українська діаспора західноукраїнського походження, науковці-полоністи, студенти.

Пишучи про полонійну пресу, звертаємось, насамперед, до питання діяльності польських товариств – ініціаторів видавничої справи. Тематика мало розроблена на науковому рівні. З сер. 1990-х рр. фрагментарно вона згадувалась у працях з новочасних відносин України та Республіки Польща – дисертаціях Н. Медведчук, Д. Горуна, В. Лишко, Н. Завітневич, А. Васюка. Під сучасну пору деякі дослідники здійснили спроби предметно показати становище польської спільноти в різних куточках України (Н. Місяць, Т. Заставецького, Л. Томілович, С. Татусяка). На матеріалах західних областей це питання піднімалось у працях В. Ризинкевича, В. Ткача, А. Лопачака, О. Муравського та А. Гарбарук.

Доробки, які би окремішно розкривали напрями діяльності польських товариств, зокрема, інформаційно-комунікаційний, відсутні. Тому означена тема потребує детального розкриття у наукових студіях.

Цілі статті: увиразнити спосіб участі товариств польської меншини в медіапросторі регіону проживання, проаналізувати зміст і завдання полонійної видавничої справи у західних областях України за незалежності останньої.

Сучасна польська спільнота західного регіону України дієво використовує медіапростір